

CSONTOS JÁNOS

Isten csavargója

Gondolatok Jánosi Antal

Kiss Benedek-portréfilmje kapcsán

Nem könnyű feladat poétáról portréfilmet készíteni. Nem mintha költőink nem volnának képesek érzékeltesen, olykor ékesszólóan vallani választott orfeuszi hivatásukról – a látvány, a digitális mozgókép újkeletű forradalma alakította át gyökeresen befogadói szokásainkat. Egy emberöltővel korábban még lekötötték az igényes nézőt a „beszélő fejek”; az olvasáskultúra egy magasabb fokán hajlamosak voltunk nagyobb jelentőséget tulajdonítani az emberi arc rezdüléseinek – manapság azonban az emberi sorsot, a művészi életpályát filmes eszközökkel feldolgozó alkotásokat nemcsak illendő, de kötelező is „felképezni”. Szobrászt, építészt könnyebb jellegzetes vizuális környezetbe illeszteni: műveik három dimenziósak, körbejárhatóak. Az irodalmárok közül szerencsésebb a helyzet a prózaírókkal és a drámaírókkal, hiszen műveik adaptálhatók, az archív betétek oldhatják a pusztá vallomásjellegét.

A *Nyitott könyv* típusú, keresztmetszetszerű minitévjátékok azonban kifordult értékrendű korunkban aránytalanul drágának számítanak, ennél fogva sajátos köztes műfajként úgyszólván el is tűntek a képernyőről. A költőkről készített portréfilmeknél viszont az alkotók szűk ösvényen járnak. Ha nem akarnak csupán könyvborítókat mutogatni, akkor vagy a szülő- és lakóhelyükre kell elkísérniük a lírikust (régebben erre a gyakorlatra alapozták a *Szülőföldemen*, újabban a *Szerelmes földrajz* sorozatokat), vagy föl kell vállalniuk a képi világban az érzelmességet, hiszen a vers hatásmechanizmusa éppúgy odabenn, a lélekben működik, akár a természetről alkotott képzeink.

Jánosi Antal, az *Isten csavargója* című portréfilm forgatókönyvírója és rendezője vegyíti a két megoldást: költői portréiban az autentikus életrajzi helyszínekre is eljutunk, ugyanakkor a gondosan kiválasztott versek adaptációja a legjobb értelemben vett filmes tradíciókat alkalmazza. Szerkesztő-rendezői munkássága e területen is roppant imponáló: korábban készített már filmet Márai Sándorról, Gérecz Attiláról, Gál Sándorról, Sulyok Vincéről, Nagy

Gáspárról, Juhász Gyuláról, Juhász Ferencről, Nagy Lászlóról, Kalász Mártonról is. Legutóbb pedig Szabó Lőrincről, amivel igencsak magasra tette a mércét. Kiss Benedek portréfilmjében mégsem verte le a lécet – igaz, ehhez a Kilencek költőcsoport markáns alakjának lírai kisugárzása is nagyban hozzájárult. A költeményeket a szerző mellett Csernák János és Sinkovits-Vitay András szólaltatja meg hitelesen és ihletetten, irigylésre méltó orgánummal. Aligha véletlen, hogy a filmet a közszolgálati csatornák tűzték műsorukra – igen helyesen, mert a kortárs költészet, a magyar nyelvű magaskultúra népszerűsítése a közszolgálat egyik kevésbé emlegetett, de megkerülhetetlen feladata.

Kiss Benedek hetvenéves korára a magyar költészet élő klasszikusává nőtte ki magát. Összegyűjtött verseinek az *Utak keresztje* címet adta; ehhez stílári-san remekül illik az *Isten csavargója* filmcím. A forgatóstáb többek között a szülőhelyre, Akasztóra is ellátogatott. Kiss Benedek már majd’ egy évtizede díszpolgára a Bács-Kiskun megyei településnek. A portréból kiderül, hogy poétánk hat ujjal született, mint a táltosok vagy mint Ady Endre; a korabeli babonás közeg ezt a Sátán művének tartotta, és a csecsemőkori ujjamputáció mellett döntött. Az újszülöttet ráadásul háromszor keresztelték meg (egyszer tévedésből ecettel) – Jánosi Antal ezeknek az ajándékba kapott népmesei motívumoknak a révén már a portréfilm elején képes egymásba csúsztatni a valóságos világot és a kulisszái mögött lappangó mítoszt. Erre pedig szükség is van, hiszen egy vállaltan küldetéses költőről van szó.

Vasy Géza irodalomtörténész, Kiss Benedek értő kritikusa a következőképpen summázta a költő indulását: „Az 1969-es költő-kirajzásban Kiss Benedek két antológiának is főszereplőjévé vált. Nemcsak az *Elérhetetlen földben* mutatkozott be, hanem ugyanakkor a *Költők egymás közt* kötetben is, és a korabeli kritika máris a legjobb tehetségek közé sorolta. Ezt az ítéletet hamarosan az első önálló kötet, a *Gazdátlan évszak* is megerősíthette volna, ha nem fogadja paradox módon több fanyalgás, holott mai szemmel nézve: fél évszázad egyik legerősebb pályakezdésének művészi dokumentuma. Kiss Benedeknek mestere volt a népköltészet, mestere Petőfi, Ady, József Attila, a kortársak közül Juhász Ferenc és Nagy László, mégis már kezdetben megtalálta saját hangját. Inkább csak kiküzdött szemléletmódjában, ars poeticája általános jegyei-

ben követte példaképeit, ahhoz a hagyományhoz kötődve, amely küldetésnek is tekinti a költészetet, a közösség szolgálatát.”

Ez a hagyománykör a portréfilmen is átsüt. Az ifjú poéta Csillebércen még mintauttörőként szavalóversenyt nyer, de a kalocsai diákot már az „emberség és magyarság” életprogramjával bocsátják útjára. A szemnyitogató alapélmény, a kétségtelen forduló-pont pedig a pesti bölcsészkar. A Kilencek költőcsoport, illetve organikus szerkesztett antológiájuk, az 1969-es *Elérhetetlen föld* Kiss Benedek szerint maga is „felért egy egyetemmel”, de a több mint negyven éves időtávlat már azt is világossá teszi, hogy a pártállam ellen való lázadás a tematikus vonatkozások mellett generációs jelleget is magára öltött. A közös élményanyag, a társadalmi érzékenység, illetve Nagy László, Juhász Ferenc, Váci Mihály és Kormos István bábáskodása az Aczél György-i kultúrdiktatúra szemében még akkor is gyanússá tette a „rajban felröppenő” kilenc fiatal költőt, ha a több éves kálváriajárás után az antológia végül – Darvas József közbenjárására – a zárt kiadói hálózaton kívül, az Írószövetség egyetlen kiadványaként jelenhetett meg. Korlátozott példányszámban, szinte eltitkolva a szélesebb olvasóközönség elől, mégis a hatvannyolcas ifjúság ereklészámba menő kis köteteként.

Az idő persze haladt, a hajdani ifjú költőkből derékhad lett, majd kiteljesedett életművű költői-írói iskola. Kiss Benedek az egyik újabb versében – hiszen nem kenyerre a mellébeszélés, a „hamuka” – egyenesen „bácsiként” határozza meg magát. Persze perlekedik azért az idővel, ennél fogva Istennel is, akivel hasonlóan ambivalens a viszonya, mint hajdani kollégiumi szobatársának, Utassy Józsefnek; de még született pogányként is szakrálisabb a hangütése, mint a nemrég elhunyt költőbarátnak. Kiss Benedek úgy véli: a költőnek „egyedüli számadása magával az Istennel van”. Ehhez az ars poeticához pedig megtalálta a paradicsomi helyszínt is, a Balaton-felvidéket. A természet gyermekeként, majd’ félszázada kényszerű fővárosi lakosként elvágódott az urbánus környezetből, s feleségével, Katalival együtt rálelt a Szentgyörgyhegyre. A történelem előtti bazaltkúpokon, a vulkánhányagra telepített idilli szőlőkön kedvtelve kalandozik Butskó György kamerája is. A portréfilm operatőrének lírai képei a régi játé-

filmes iskolát idézik, ez azonban kétségkívül illik Kiss Benedek nem is leplezett esztétikai konzervatívizmusához.

A költő vállalja „őszikéinek” elégikus korszakát is, de ebbe az összegző periódusba szervesen beépültek a fiatal és középkorú férfi örömei és bánatai is: a szabadság és a szerelem, a bor és a cigareta, a szőlő és a fészület. A film szépen és hűen sugározza vissza ezt a küzdelmes harmóniát. A poéta voltaképpen korszerűtlen, téblábol a környezetében, hiszen nem érzi túl jól magát „ebben a mester-séges, túltechnikizált világban”. Kiss Benedek szerint Magyarország élenjár az elviselhetetlen életforma kialakításában; ezért van az szerinte, hogy – tükröként a nekünk adatott silány, fogyasztáselvű kornak – aki semmiről sem beszél a művészetben, „az van támogatva Hamukaországban”. A vágyott eszmény, az azilum ezzel szemben a szentgyörgy-hegyi présház világa, ami azonban korántsem fikció, hanem létező, lefilmezhető színhely: maga a beteljesedés. A fővárosi poétát a szentgyörgy-hegyi tanyásgazda ellensúlyozza, akinek igazi lelki otthona a menedékadó pannon táj, ahol estelente együtt lehetett nótázni a családdal meg a szívbeli barátokkal „a nagy borulatú ég alatt”, hogy zengett bele a környék, s ilyenkor érezte, „hogy az ember boldogságra született”.

A film abban a pillanatban született, amikor a költő – egészségügyi okokból – már kényszerűen búcsúzkodni kezdett ettől a kiküzdött idillikumtól. (Azóta annyival jobbra fordult az egészségügyi helyzet, hogy lehetővé vált a nyári vizionálás.) Számadásversei egyben halálversek is, amelyeknek visszatérő motívumuk: „Mért nem élhetek, Uram, tovább?” A portrékészítők itt könnyen ontológiai giccsbe csusszanhattak volna, de szerencsére megvetették a lábukat az agyagos lejtőn. Segítette őket a „boromat kitöltöm – koromat betöltöm” anakreoni hangja; no meg az evilági kiszólások is óhatatlanul visszazökkentik a nézőt a realitásba: hiába van a szerzőnek több mint húsz felnőtt- és gyerekkönyve, manapság ez már csak eladósodáshoz vezet, hiszen „egy könyvért ma már jó, ha nem a szerző fizet”. Jánosi Antal szerencsére nem ragadt bele korunk kicsinyes viszonyaiba; inkább – igen helyesen – az örökkévalóságra sandított. Akárcsak maga Kiss Benedek, aki „Isten csavargójaként” immár átlépte az idők és terek korlátait.